

ПРОБЛЕМАТИКА ПЕРІОДИЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІДЕЙ ДЕМОКРАТІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ. – 2018 Р.)

Свсюкова А. В.,

аспірант кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті визначено проблематику періодизації громадянської освіти в контексті розвитку ідей демократії, зокрема виокремлено шість періодів: кристалізація ідей демократії (друга половина ХІХ ст.); утвердження демократичних ідей (початок ХХ ст.); первинні дослідження з громадянської освіти в країнах усталеної демократії (друга половина ХХ ст.); зміна ролі громадянської освіти зі встановленням демократії в країнах Центральної та Східної Європи (кінець ХХ ст.); громадянська освіта в контексті глобального громадянства (початок ХХІ ст.); громадянська освіта в умовах діджиталізації та пошук нових інструментів її впровадження (2010–2018 рр.). Виокремлено особливості, тенденції та характерні риси кожного з указаних періодів.

В статье определено проблематику периодизации гражданского образования в контексте развития идей демократии, в частности выделены шесть периодов: кристаллизация идей демократии (вторая половина ХІХ в.); утверждение демократических идей (начало ХХ в.); первичные исследования по гражданскому образованию в странах устоявшейся демократии (вторая половина ХХ в.); изменение роли гражданского образования с установлением демократии в странах Центральной и Восточной Европы (конец ХХ в.); гражданское образование в контексте глобального гражданства (начало ХХІ в.); гражданское образование в условиях диджитализации и поиск новых инструментов ее внедрения (2010–2018 гг.). Выделены особенности, тенденции и характерные черты каждого из указанных периодов.

The article identifies the problems of periodization of civic education in the context of the development of democratic ideas, and in particular, are outlined six periods: the crystallization of the ideas of democracy (the second half of the ХІХ century); the establishment of democratic ideas (the beginning of the ХХ century); primary research on civic education in the countries of established democracy (second half of the ХХ century); change in the role of civic education in establishing democracy in the countries of central and eastern Europe (and of ХХ century); civil education in the context of global citizenship (the beginning of the ХХІ century); civil education in the context of digitalization and the search for new instruments for its implementation (2010–2018). Are singled out the features, tendencies and characteristics of each of the mentioned periods.

Ключові слова: періодизація, основні періоди, громадянська освіта, громадянин, демократія.

Постановка проблеми. За умов сьогодення значний інтерес у науковців, державних діячів, громадських активістів становить проблематика вивчення громадянської освіти та з'ясування її впливу на розвиток демократії. Оскільки вказане дослідження охоплює досить тривалий період становлення, формування та розвитку громадянської освіти (друга половина ХІХ ст. – 2018 р.), то питання щодо періодизації громадянської освіти у контексті розвитку ідей демократії, на нашу думку, викликає наукову цікавість і є достатньо актуальним. Періодизація існування та розвитку будь-яких явищ – одна з найбільш комплексних, складних і багаторівневих проблем наукового знання. Науково-історичний аналіз розвитку суспільних відносин свідчить про те, що теоретичні та методологічні основи громадянської освіти мають давнє походження. Так, наукова рефлексія щодо громадянської освіти як такої починається ще з античних часів, з громадянських уявлень Стародавньої Греції та Риму, де громадянська освіта розглядалася спочатку так, як практика виховання громадянської доброчинності (відповідно до грецького *arete*), яка передбачала формуванню військової доблесті, хоча не була протиставлена мирській (спортивній, поетичній тощо) у містах-полісах, а пізніше – як «парресія» (відповідно до грецького *parrhesia*), що передбачала наявність (володіння) та вдале застосування вільної, щирої, безстрашної мови громадянами. Проте ідея громадянського виховання (*arete*) та «парресії» (*parrhesia*) відповідала вимогам архаїчної епохи і вважатися демократичною практикою не могла [9].

Варто зазначити, що проблематика громадянської освіти, саме в контексті розвитку ідей демократії є недостатньо проаналізованою та вивченою і виступає об'єктом дослідження, насамперед у зарубіжних фахівців: А.М. Аслеїда, Р.Б. Барбера, Е. Гутмана, Й. Кагне, А.Ю. Согомонова, Ж. Ульмана. В Україні нечисленні дослідження громадянської освіти, як правило, не є комплексними та структурованими саме в аспекті політичного аналізу й повністю не розкривають важливість значення громадянської освіти (як чинника розвитку демократії (зокрема щодо її періодизації)). Серед вітчизняних науковців, які досліджують відповідні питання, є С. Клепко, С. Позняк, В. Сенько, В. Тесленко, С. Топалова, О. Українець, В. Цвих та інші. Проте більш детального розгляду потребує питання щодо визначення періодизації громадянської освіти, яка залишається маловивченою та спонукає до дискусійних міркувань.

Метою статті є визначення проблематики та систематизації періодів становлення (періодизації) громадянської освіти у контексті розвитку ідей демократії з другої половини ХІХ ст. – до 2018 р включно.

Досліджуючи історичну ретроспективу громадянської освіти, на нашу думку, доцільним є виокремлення таких основних періодів її становлення та розвитку:

1) період кристалізації ідей демократії (друга половина ХІХ ст.). Концептуальна база громадянської освіти у контексті розвитку ідей демократії сформувалась у другій половині ХІХ ст. (пов'язана з побудовою моделі ліберальної демократії Дж. С. Мілля та зародженням концептуальних засад виховання «демократичного громадянина») [5]. У вказаний період відбувається поступове утвердження громадянської освіти (як універсальної доктрини); змінюються принципи громадянської освіти: від релігійної освіти до світської, від сегрегаційного навчання до просвітницького вирівнювання громадян; здійснюється поступове відходження від набуття знань за расовою, конфесійною чи гендерною ознакою; змінюється орієнтація у процесі реалізації програми громадянської освіти на виховання молоді, без впливу на вказаний процес, владних інтересів та різних політичних акторів; а також формується оновлений зміст основної візії громадянської освіти: «Як стати громадянином?» [9];

2) період утвердження демократичних ідей (початок ХХ ст.), за якого громадянська освіта визнається одним із базових пріоритетів демократичного розвитку суспільства; відбувається набуття громадянською освітою ознак масового суспільного явища, яке позбавлене елементів стихійності, суб'єктивізму та хаотичності у процесі власного розвитку; уперше здійснюється суспільне та загальнонаукове визнання категорії «громадянська освіта» (від англійського «civic (democratic) education»); розвиваються академічні досягнення з вищезазначеної проблематики та здійснюється наукове обґрунтування категоріального апарату громадянської освіти [7, с. 58]. У науковому дискурсі остаточно закріплюється поняття «свідомий громадянин» (good citizen), яке репрезентує сукупну громадянську компетентність, створену на засадах політичного навчання, морально-релігійного виховання й дотримання символічних ритуалів. Крім того, у вказаний період створюється перша європейська Асоціація громадянської освіти (Association for Education in Citizenship) (Велика Британія, 1934 р.), яка сформувала основні напрями світового розвитку громадянської освіти на тривалий час. Представники Асоціації (В. Беверідж, Б. Вебб, Д. Гобсон, Д. Гуч, Д. Коул, Г. Ласки, Н. Ейнджел, Г. Уеллс; та знані вчені Д. Адамс, П. Нанн, С. Норвуд, Д. Меррей) під громадянською освітою розуміли процес формування моральних якостей, необхідних громадянам демократії, заохочення раціональних думок щодо вирішення повсякденних справ і отримання знання про особливості сучасного світу, що є результатом вивчення курсів: історії, географії, економіки, громадянськості і громадських справ [14, с.19]. До того ж трансформується місія громадянської освіти від первинного інструктаж-ознайомлення індивіда про функціонування уряду, влади загалом, дію конституції тощо до глибинного дослідження концептуальних засад розуміння «суспільства-суспільного/держава-державного») і визначення ролі громадянина у взаємозв'язку та взаємовпливі вказаних конструктів [10]. Також знаменується початок світоглядної «революційної зміни» моделі пізнання соціального й політичного світу від оповідно-споглядальної до активістської, включеної і прагматичної моделі [14, с. 20]. Знаковою подією вказаного періоду стало опублікування головної праці американського філософа Дж. Дьюї «Демократія й освіта», який визначив демократію так: «Демократія – це більше ніж форма правління, це, насамперед, спосіб асоційованого життя, взаємопов'язуюче спілкування» [2, с. 87]. Громадянська освіта починає визнаватися важливим чинником політичної ефективності, зокрема в умовах ускладнення та посилення різноманітності політичного життя. Утверджується суспільне розуміння про те, що саме високоосвічений електорат та його представники здатні подолати загрозу невігластва, спалахи некерованості та насильства, а освіченими, політично грамотними людьми, які вміють формувати та висловлювати думки, неможливо маніпулювати;

3) період первинних досліджень громадянської освіти в країнах усталеної демократії (друга половина ХХ ст.). Цей період передбачав початок організації та проведення перших ґрунтовних досліджень із громадянської освіти у країнах усталеної демократії (хронологія): створення «Центру громадянської освіти» (Center for Civic Education) (м. Калабасас штат Каліфорнія, Сполучені Штати

Америци, 1964 р.). Починаючи з 1981 р., зазначена організація функціонує як міжнародна неурядова й неприбуткова організація; 1978 р. – упровадження європейської програми громадянської освіти. А також проведення Міжнародного конгресу з викладання прав людини, організованого ЮНЕСКО (м. Відень, Австрія, 1978 р.), результатом діяльності якого, стало напрацювання низки рекомендацій щодо освіти в галузі прав людини. У подальшому (на підставі вказаних рекомендацій) Комітет міністрів Ради Європи ухвалив резолюцію «Про вивчення прав людини»; 1982 р. – організація та проведення Радою Європи конференції «Підготовка до життя» [11, с. 123], основним результатом діяльності якої, стало сформоване усвідомлення того, що майбутнє держав Європейського співтовариства залежить від здатності й готовності всіх членів ЄС прийняти, зберегти й підтримати загальнолюдські цінності, демократію і права людини; 1985 р. – створення «Європейського центру громадського виховання» (м. Обервезель, Німеччина), основною метою діяльності якого, стало прагнення учасників вказаної організації імплемувати у свідомість громадян концепцію Європи, як соціальної спільноти [12]; 1993 р. – проведення ЮНЕСКО Міжнародного конгресу «Освіта – для прав людини й демократії» та Всесвітньої конференції з прав людини (м. Монреаль, Канада). Під час дискусійних обговорень на вказаних заходах було акцентовано увагу на необхідності забезпечення широкої освітньої діяльності з реалізації прав людини, розвитку гуманітарного права, демократії; 1997 р. – здійснення масштабного проекту «Освіта для демократичного громадянства», метою якого було вивчення ціннісних орієнтацій та вмінь, необхідних особистості для того, щоб стати активним громадянином демократичного суспільства, а також відпрацювання шляхів набуття зазначених компетенцій, визнання сутності громадянської освіти [1]; 1999 р. – прийняття Радою Європи «Декларації та програми освіти для демократичного громадянства, заснованого на правах і обов'язках громадян», у якій визначалося, що навчання демократії повинно стати важливим компонентом усієї освітньої, виховної, культурної та молодіжної політики і практики європейських держав [4, с. 63];

4) період трансформації значення та ролі громадянської освіти зі встановленням демократії в країнах Центральної та Східної Європи (кінець ХХ ст.). Указаний період розпочинається зі зміни політичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи (Польщі, Чехії, Словаччині, Боснії та Герцеговині, Сербії й Чорногорії, Македонії, Хорватії, Словенії й Албанії та інших) у напрямі посткомуністичних перетворень. Так, громадянська освіта трансформується з інструмента політичної індоктринації на потужний чинник демократичних змін [13]. У цей час посилюється участь громадян у політичних та державних процесах, відбувається позбавлення відчуженості від соціально-політичного життя, набирає масштабів поінформованість із питань політичної діяльності, що сприяє зміні державного централізованого характеру громадянської освіти. Крім того, на цьому етапі активно створюються різноманітні молодіжні організації, політичні клуби, громадсько-політичні організаційні, що починають дієво впливати на прийняття та виконання владних рішень [3]. Очевидно, що у державах із таким демократичним режимом, питання щодо підвищення політичної компетентності громадян неминуче актуалізується у площині проблематики громадянської освіти, яка повинна змінити людину так, щоб вона без остраху була спроможна висловити власну думку, поважаючи думку іншого громадянина, захищала власні права та повноцінно реалізовувала інтереси;

5) період розвитку громадянської освіти у контексті глобального громадянства (початок ХХІ ст.), за якого вона набуває нових масштабів становлення (у зв'язку з динамічними змінами на світовій арені та появою глобального громадянства). Відбувається формування нових завдань громадянської освіти: надання знань та формування навичок, що забезпечують не лише активну участь громадян у межах локальної спільноти і в процесах становлення та розвитку демократії в державі чи покращенню життя в спільноті, а й сприяння набуттю громадянами відчуття власної залученості до світового співтовариства, мотивування до вирішення глобальних проблем людства, та покращення людської життєдіяльності [8, с. 112]. Головним є те, що громадянська освіта перетворюється на постійний об'єкт уваги і пріоритетний напрям діяльності Ради Європи та інституцій європейського співтовариства, державної політики й сучасних реформ багатьох країн світу. Визначними для розвитку громадянської освіти варто вважати такі роки: 2000 р. – прийняття міністрами освіти європейських країн «Краківської резолюції і проекту керівних принципів навчання демократії», у якій ідеться про те, що громадянська освіта ґрунтується на фундаментальних принципах поваги до прав людини, плюралізму, демократії й верховенства права; 2002 р. – затвердження Рекомендацій Комітету міністрів ЄС «Про навчання демократичного громадянства», у яких громадянська освіта розглядається як чинник забезпечення, взаєморозуміння, інтеркультурної освіти та міжрелігійного діалогу, гендерної рівності; 2003 р. – прийнята Декларація європейських міністрів освіти з інтелектуальної освіти в новому європейському контексті; 2004 р. – Рада Європи утвердила Рекомендації Комітету міністрів, де зазначається, що громадянська освіта є чинником забезпечення соціальної однорідності, взаєморозуміння, інтеркультурної освіти й міжрелігійного діалогу, тендерної рівності, здійснюється як формальними, так і неформальними соціальними інститутами, серед яких важливу роль відіграє сім'я. Одночасно створюється мережа організацій громадянської освіти у Європі «NECE» (Networking European Citizenship Education) [24].

За сприяння вказаної організації було запроваджено низку різноманітних заходів, для заохочення європейців до співробітництва та взаємодії в галузі громадянської освіти; 2005 р. – проголошення Радою Європи Року громадянської освіти з метою реалізації таких цілей, як сприяння визнанню пріоритетної ролі громадянської освіти в освітній політиці країн-членів Ради Європи; надання освітянам і всім зацікавленим особам можливостей щодо вивчення кращих загальноєвропейських та національних здобутків у розробленні змісту, форм і методів громадянської освіти; підтримка ініціатив щодо створення умов для співпраці освітніх установ та широкої громадськості у сфері громадянської освіти [6, с. 54]; 2008 р. – затверджено Рекомендації з просування культури демократії і прав людини через освіту; 2010 р. – Радою Міністрів Ради Європи була прийнята як рекомендації Хартія з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини [11, с. 125; 1];

б) період громадянської освіти в умовах діджиталізації та пошуку нових інструментів (сучасний етап (2010–2018 рр.)). У цей період постають нові виклики у сфері громадянської освіти, які пов'язані з активним розвитком інформаційного суспільства, зі швидкістю процесу урбанізації, зростанням інформаційної конкуренції, появою нових форм соціальної взаємодії та форм управління суспільством (наприклад, нетократії, медіократії, інфократії). Крім того, виникає цифрове громадянство (американський дослідник М. Рібл (M. Ribble) у 2016 р. виокремив дев'ять таких елементів цифрового громадянства, як цифровий доступ, цифровий зв'язок, цифрова грамотність, цифрова торгівля, цифрова етика, цифрова відповідальність, цифрові права й обов'язки, цифрове здоров'я й добробут, цифрова безпека) [20], а також з'являється нова цифрова модель громадянської освіти (digital civic education) опосередкованої цифровими технологіями та онлайн інструментами (діджиталізація громадянської освіти), зокрема посилюється вплив цифрових технологій та онлайн інструментів на розвиток громадянської освіти у контексті формування компетентного, активного та відповідального громадянина демократичного суспільства, збільшується мотивація та безпосередня участь громадян у суспільно-політичному житті власної держави, відбуваються численні спроби побудови продуктивного діалогу між громадянами та владою (двостороннього обміну інформацією між органами влади та громадянами), активізація публічних дебатів та залучення громадян до процесу прийняття державних рішень (прискорили демократичні процеси) [19, с. 4]. Варто зазначити, що у 2010 р. важливою подією в розвитку громадянської освіти стало прийняття Радою Міністрів Ради Європи Хартії з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини [15]. А у 2014 р. було розроблено Рекомендації «Визначення та дослідження показників підтримки Європейським Союзом громадянської освіти», у яких запропоновано перелік принципів для планування й реалізації проектів у сфері громадянської освіти, а також представлено систему показників для моніторингу та оцінки освітніх програм [19, с. 18]. На сучасному етапі розвитку громадянської освіти, найновішими освітніми програмами, що реалізуються за різними її напрямками (зокрема цифровому) є дворічна програма міжурядової співпраці «Освіта для Демократії 2018–2019» («Education for Democracy 2018–2019»), прийнята Комітетом міністрів Ради Європи на початку 2018 р. Ця програма спрямована на формування демократичної культури, засвоєння її етичних та комунікативних норм, а також провідних цінностей. Програма має три складники: «Інклюзивні підходи в освіті» («Inclusive approaches in Education») [17], «Цілісність в освіті» («Integrity in Education») [18] та «Цифрова громадянська освіта» («Digital Citizenship Education») [16]; Друга програма – це «Європейський секторальний соціальний діалог в освіті» («European sectoral social dialogue in education»), розроблена Європейським Комітетом профсоюзів освіти (European Trade Union Committee for Education – ETUCE) [22] та Європейською федерацією роботодавців освіти (European Federation of Education Employers – EFEE) [23]. Ця програма є всеохопним документом, що вирішує широке коло питань, які стосуються вдосконалення сектору освіти, зокрема громадянської у всіх країнах Європейського Союзу. Увага зосереджується на соціальному партнерстві у громадянській освіті та міжкультурному діалозі; розвитку інноваційної освіти з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; професійній підготовці та розвитку тренерів із громадянської освіти; дослідженні соціальної довіри, мобільності та гендерної рівності; сприянні та моніторингу реалізації результатів європейського соціального діалогу на національному рівні.

Висновки. Визначаючи періоди становлення (періодизацію) громадянської освіти в контексті розвитку ідей демократії в другій половині XIX ст. – до 2018 р. включно, варто зазначити таке. Громадянська освіта – це результат тривалої ідейної еволюції (зокрема в контексті розгляду її як важливого чинника розвитку демократії у сучасному світі). З'ясовано, що здійснення громадянської освіти у контексті розвитку ідей демократії складається з шести періодів, кожному з яких притаманні власні особливості, тенденції та характерні риси. Перспективним напрямом подальших досліджень убачається використання встановленої періодизації громадянської освіти (як інструменту для виявлення загальних закономірностей та особливостей демократичного розвитку).

Література:

1. Василенко О. Становлення і розвиток громадянської освіти в європейських країнах. 2014. URL: <http://lib.iitta.gov.ua.pdf> (дата звернення: 28.08.2018).
2. Дьюи Дж. Демократія і образovanje. Москва: Педагогика-пресс. 2000. С. 384.
3. Іванов М. Політична освіта і політична індоктринація в ХХ сторіччі. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/monograf/12/4.pdf> (дата звернення: 28.08.2018).
4. Клепко С. Громадянська освіта: необхідні утопії. Наукові записки: Сер.: Політичні науки. Т. 20. 2002. С. 61–65.
5. Мілль Дж. С. Роздуми про представницьке врядування. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill06.htm> (дата звернення 28.08.2018).
6. Осаульчик О. Виховання «відповідального громадянина» в процесі оволодіння іншомовною мовленнєвою компетенцією. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Сер.: Педагогіка. 2015. № 1. С. 51–55. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2015_1_9 (дата звернення: 28.08.2018).
7. Сенько В. Громадянська освіта як чинник становлення демократичної політичної системи: дис. ... кандидата політ. наук: спеціальність 23.00.02. «Політичні інститути та процеси». Київ. 2012. С. 179.
8. Сенько В. Розвиток громадянської освіти в контексті виникнення феномену транснаціонального громадянства. Політичний менеджмент. 2011. № 4. С. 112–118.
9. Согомонов А. Гражданское образование в контекстах мировой истории. Общая тетрадь: Вестник московской школы гражданского просвещения. 2015. № 68 (2-3). URL: <http://otetrad.ru/article-1293.html> (дата обращения: 28.08.2018).
10. Согомонов А. Гражданское образование в контекстах мировой истории (индустриальная метрополия и рождение либеральной модели гражданского образования). Общая тетрадь: Вестник московской школы гражданского просвещения. 2016. № 70 (1–2). URL: <http://otetrad.ru/article-1639.html> (дата обращения: 28.08.2018).
11. Соннова М. Зарубіжний та вітчизняний досвід громадянського виховання. Вісник Львівського університету: Сер.: Педагогічна. 2006. № 21 (1). Львів. С. 123–130.
12. Тесленко В. Громадянська освіта в історичному вимірі: проблеми становлення та розвитку. Освіта та педагогічна наука. 2013. № 3. С. 65–71.
13. Топалова С., Українець О. Громадянин для демократичної держави: стратегія виховання. 2017. URL: <http://hvylya.net/analytics/society/gromadyanin-dlya-demokratichnoyi-derzhavi-strategiya-vihovannya.html> (дата звернення: 28.08.2018).
14. Фоменко С. Об одной дискуссии в британском обществе 1930- начала 1940-х гг. Вестник Омского университета. Серия «Исторические науки». 2015. № 4 (8). С. 18–28.
15. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. Рекомендація CM/Rec (2010) 7 ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 2010 р. на пропозицію Керівного комітету з освіти (CDED). URL: <https://rm.coe.int/16806b93be> (дата звернення: 28.08.2018).
16. Act of engagement of the sub programme “Digital Citizenship Education”. URL: <https://rm.coe.int/act-of-engagement-digital-citizenship-education/1680791gf3> (date of address: 28.08.2018).
17. Act of engagement of the sub programme “Inclusive approaches in Education”. URL: <https://rm.coe.int/act-of-engagement-education-policy-sub-programme-inclusive-societies/1680791fb2> (date of address: 28.08.2018).
18. Act of engagement of the sub programme “Integrity in Education”. URL: <https://rm.coe.int/act-of-engagement-integrity-in-education/16807927d7> (date of address: 28.08.2018).
19. Kahne Joseph, Ullman Jacqueline. Digital Opportunities for Civic Education. Prepared for the American Enterprise Institute Conference, “Civics 2.0: Citizenship Education for a New Generation”. 2011. № 4. P. 25.
20. Ribble M. Nine Themes of Digital Citizenship. URL: <http://www.digitalcitizenship.net/nine-elements.html> (date of address: 28.08.2018).
21. The official website of ECCE European Centre for Community Education. URL: <http://www.ecce-net.eu/> (date of address: 28.08.2018).
22. The official website of European Federation of Education Employers. URL: <http://educationemployers.eu/> (date of address: 28.08.2018).
23. The official website of European Trade Union Committee for Education. URL: <https://csee-etuice.org/> (date of address: 28.08.2018).
24. The official website of Networking European Citizenship Education. URL: <http://www.nece.eu> (date of address: 28.08.2018).